

MŰHELY

PERJÉS GÉZA

KARDDAL ÉS TOLLAL SZOLGÁLTA A HAZÁT*

Gyakorlat, elmélet, katonai etika és hazafias érzés Zrínyinél

Katonai működésében két feladat végrehajtására vállalkozott Zrínyi. Az egyik, hogy úgy mondjuk, öröklött, körülményei által meghatározott volt: a Muraköz védelme. A másik feladatot önmaga tűzte ki maga elé: kidolgozni a magyar hadviselés reformjának tervét. Az első feladat gyakorlati, a másik elméleti, de motivációjuk közös volt: a mély hazaszeretettel párosuló katonai etika, melynek legfőbb parancsa a haza védelme.

Zrínyi tizenhét évesen veszi át családi örökségét és benne a Muraközt. Az örökséggel együtt járt a birtokaihoz tartozó terület és lakóinak védelme a török szüntelen támadásaival szemben. Amint átveszi a parancsnokságot, azonnal a harcok sűrűjébe kerül és az ekkor írt leveleit olvasva csak elcsodálkozik az ember, hogy milyen otthonosan mozog a harcmezőn, milyen józanul és szakszerűen mérlegeli a helyzetet, ad ki világos és határozott intézkedéseket. Látva ezt az ifjú korát meghazudtoló biztonságot és szakértelmet — és persze hozzágondolva későbbi hadi sikereit is —, az emberben az a meggyőződés támad, hogy született tehetség, Clausewitz szávaival „katonai géniusz” volt, az a tehetség tehát, aki a háború bizonytalanságokkal, súrlódásokkal, lelki és testi megpróbáltatásokkal teli légkörében is képes helyes elhatározásra jutni és elhatározását kivitelezni.

A géniusz persze csak akkor szárnyalhat, ha a kérdéses szakma fölényes ismerete társul hozzá. A fiatal Zrínyi esetében végvári harc technikájáról van szó, melynek szabályait, fogásait és rutinját, végvári környezetben felnőve, kora gyermekkorában megismerhette, megtanulhatta, esetenként még a harcokban is gyakorolhatta.

Zrínyi katonai talentumát vizsgálva nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy mennyire szerette a harcot. A két világháború alaposan kikezdte, bár teljesen nem oltotta ki azt az életfelfogást és életérzést, hogy háború nemcsak a jellemet és a fizikumot próbára tevő férfimunka, hanem izgalmas örömforrás is. Háborút járt írók és költők egész sora tanúskodik erről írásaiban. Különösen gazdag ilyen szempontból a határvédelem könnyű csapatainak, elsősorban könnyűlovasságának harcait dicsérő irodalom. Így volt ez mindenütt, ahol határvédelem folyt, tehát Kínában, Rómában, Bizáncban és Hispániában, de természetesen így volt Magyarországon is. Idézzük csak fel Balassinak ezeket a lelkes, gyönyörű sorait: „Ellenség hírére vitézeknek szíve gyakorta ott felbuzdul, Sőt azonkívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbára indul. Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.”

Csak a *Zrínyiász* tömémentelen sok fordulatot, izgalmas, a harc örömét sugárzó harci leírását kell elolvasnunk, hogy láthassuk, mennyire szerette a harcot. De közvetlenül is bizonyítható ez. Egy alkalommal a szakadó eső miatt le kellett mondania tervezett vállalkozásáról, amiért is így ad hangot ingerültségének: „Minden szándékunkat elrontá az az rossz üdö, bizony az mely éjjel kezdett, majdnem megbolondultam bosszúságomban.”

Bár a katonai szakma és a harc szeretete fontos motívum volt Zrínyi katonai tevékenységében, azonban mindent megelőzőtt a katonai etikából és a hazaszeretetéből eredő ösztönzés. Számos példát lehetne fölhozni ennek bizonyítására. Az egyik Battányi Ádámhoz, az övével szomszédos körmendi védelmi körzet parancsnokához írt levele. A levélben egy, a török ellen indítandó vállalkozás tervéről ír. Miközben gondosan rögzíti a csapatok menetének és gyülekezésének helyét és idejét, a szigorúan szakmai szöveget hirtelen egy ilyen rész szakítja meg: „Édes Bátyám Uram, csak így lévén, hazánkat és köröszténységünket tekintvén, gondoltam, hogy evvel a leve-

* E cikk bővebb és némileg átalakított változata annak a referátumnak, melyet a szerző a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia által „A Magyar Honvédség nemzeti jellege erősítésének időszaki feladatairól” tárgykörben 1990. június 7-én rendezett tanácskozáson olvasott fel.

lemmel megtaláljam Kegyelmedet, noha bizony jól tudom, hogy magától is maga lesz példaadója, nem akarván látni szerelmes hazánknak utolsó füstös üszökét.”

Milyen is volt a végvári háború? A legdöntőbb, a taktikát és a stratégiát meghatározó körülmény az volt, hogy kis erők harcoltak nagy térben. Ez jellemezte a kínai, római, a bizánci és a spanyolországi határvédelmet és természetesen a magyarországit is. Néhány számszerű adattal lehet ezt megvilágítani. A germánok ellen emelt, mintegy 500 km hosszú római limest 50—80 000 katona védte, a magyar végvári rendszer 1200 km-ét 50—60 000 fő, ami tehát azt jelenti, hogy a védővonal egy kilométerére ott 100—160, itt 40—50 fő jutott. Mindebből természetesen következett, hogy a tömeget gyorsasággal és mozgékonyasággal kellett pótolni, ezért az erők zömét könnyű csapatok, elsősorban könnyű lovasság tette ki. A nagy kiterjedésből következett, hogy a megvédendő területet nem lehetett hermetikusan lezárni. A kínai fal és a római limes ugyan összefüggő építmény volt, de mégsem jelentettek áthatolhatatlan akadályt a támadók számára. Funkciójuk inkább az volt, hogy a betört ellenség visszavonulását megnehezítsék. Az akadályhoz érve ugyanis a portyázásban kifáradt és a sok zsákmány és rabul ejtett ember miatt mozgásában gátolt ellenség számára az akadályon való átjutás megnehezült és jóval lassúbbá vált, így a határvédelem lovas tartalékai még időben elérhették. Magyarországon még ilyen akadályok sem voltak és a végvári rendszer pusztán magukban álló várakból és őrtornyokból állt. Hatvanöt—hetven várnak mondható erősítés volt a végvári rendszerben, azaz a köztük lévő távolság átlagosan 20 km-t tett ki. Török oldalon hasonlóak voltak a viszonyok, bár a csapatok létszáma valamivel fölülmúlta a magyarokét.

Mindebből az következett, hogy a támadás abszolút fölénybe került a védelemmel szemben, hiszen a támadó fél, hirtelen összevonva egyébként csekély erőit, bárhol túlsúlyt képezhetett és a betörést végrehajthatta. Ilyenformán a védekezés legjobb eszköze a támadás volt: csak így lehetett arra kényszeríteni a másik felet, hogy helyben maradjon és ne támadjon. Ebből eredt a végvári harc rendkívüli erős dinamikája és a soha nem szünetelő harc.

A vázolt körülményekből szükségszerűen következett, hogy fokozott jelentősége volt a meglepetésnek és ellenszereinek, a felderítésnek és a biztosításnak. Zrínyi leveleiben sokszor visszatérő kifejezés az „állandó istrázsálás” és még több a felderítésre kiküldött portyázókra való utalás. De a mögöttes területeket messze behálózó hírszerzés sem hiányzott: önkéntes informátorok és fizetett kémek hozták a híreket, sokszor magasabb török parancsnokságoktól is. Ilyen körülmények között élet-halál kérdésévé vált a titoktartás. Így ír Zrínyi Batthyáynak egy közös vállalkozásuk előtt: „Kérem Kegyelmedet, ne jelentse Kegyelmed senkinek ezt a titkot, mert egy lábíg odaveszthetnék.” Még az is előfordul, hogy a tervezett vállalkozás tervét nem írásban küldi el az érdekelteknek, hanem futárok útján szóban, nehogy a török kezébe jusson.

A végvári taktikában igen nagy jelentősége volt a „jó lovak hamarságának” — ahogy Balassi kifejezi magát —, tehát a ló begyakorlottságának, gyorsaságának és fordulékonyságának. De természetesen nem nélkülözhatték a végvári vitézek a szál- és a löfegyverek kezelésében való jártasságot sem.

A nagy tér — kis erő viszonyból következett, hogy bőven nyílt alkalom a lesvetésre és törbeclásra. Ezek végrehajtása éles szemet, jó terepérzéklet, körültekintést, szervezőképességet és a csapat részéről nagy fegyelmet kívánt.

Miután az éber figyelem soha nem lankadhatott és állandóan készen kellett lenni a cselekvésre, a szolgálat minden ágát a legalaposabban kellett megszervezni. Fogalmat alkothatunk erről Zrínyinek Kanizsa ellen indított gyors vállalkozásából. Értesülve arról, hogy a vár valamilyen okból kigyulladt, elérkezettnek látta az időt, hogy visszavegye azt a törökök kezéből, kihasználva a tűz okozta zavarukat. Riadóztatta tehát csapatait és 24 órában belül körülzárta a várat, ami, ha számba vesszük a körülményeket, meglepően nagy teljesítmény volt. Össze kellett vonnia ugyanis a mintegy 100 km-es védővonalból a csapatokat, majd el kellett vezetni őket a 40 km-re fekvő Kanizsa alá, végül pedig, a helyszínre érve, erőivel fel kellett vennie a vár körülzárására alkalmas csoportosítást.

Zrínyi hadi vállalkozásainak döntő többsége a határvédelem keretei között ment végbe, azaz a hadtudomány szerinti kis háború kategóriájába tartozott. Két hadjárata volt csupán, melyek túllépték ezeket a kereteket. Az első, az 1663. évi, szoros összefüggésben volt a Montecuccoli vezette császári hadak dunántúli és felvidéki

hadjárataival. A másikat, az 1664. évi eszéki vállalkozást viszont már meglehetősen nagy önállósággal vezette.

Az adott keretek között az eszéki hadjárat három aspektusának kiemelésére van csupán lehetőség. Az első a politikai szempont. II. Rákóczi György 1657. évi szerencsétlen végű hadjárata olyan helyzetet idézett elő, mely magában hordta a török elleni nagy háború lehetőségét. Így ítélték meg a helyzetet a Rajnai Szövetség német fejedelmei, de így látták a dolgot a vezető magyar politikusok is. A háborút egyedül a bécsi udvar ellenezte. Ebből a körülményből adódott a magyar politikusok, köztük természetesen Zrínyi, feladata: a német fejedelmek támogatásával rávenni Bécsre a háború megindítására, egész pontosan arra, hogy a folyamatban lévő tárgyalásokon a Porta Magyarország szempontjából igen hátrányos feltételeit ne fogadja el.

Azért, hogy a tárgyalásokon ne szülessen megegyezés és hogy a háború kiborbanjon, Zrínyi még azt is megteszi, hogy minden módon provokálja a törököt: folytonos támadásokat indít ingerlésére és a Mura túlsó partján, tehát török felségterületen belekezd Újzrinivár építésébe. A törökök természetesen nem nézik tétlenül aktívítását és heves ellentámadásokkal válaszolnak. Így reagál Zrínyi erre ezekben a katonai etikától és hazaszeretettől felforrósított soraiban: „Hogy én vagyok a török támadásainak célpontja, nem tartom gyalázatnak, sőt legnagyobb dicsőségnek veszem. Remélem, nemes lovaghoz és katonához méltó illő ellenállásra talál bennem és ha erőben és embereinek számában hatalmasabb is nálam, de bátorságban és harci kedvben nem vagyok alábbvaló nála. Jobb meghalni oroszlánként, mint élni szamárként. Ha veszni kell hazámnak, azon vagyok, rajtam kezdje el a veszedelmet. Készen várom, az Isten mit ad és mit rendel felőlem és annyira megvetek minden rettenetességet, hogy végsőkig provokálom a végzetet.”

1663-ban a magyar politikusoknak sikerül rávenniök a Rajnai Szövetség vezetőit, hogy egy Dráva menti hadjáratához bocsássák Zrínyi rendelkezésére csapataikat. Önmagában is különös, hogy — Bécsre kikerülve — a német fejedelmek Zrínyi parancsnoksága alá helyezik katonáikat. Még különösebb, hogy a Dráva-vidéket választják hadszínterül, hiszen minden katonai szakértő előtt világos volt, hogy Magyarországon a hadműveletek természetes tengelye a Duna. Aligha magyarázható mással a dolog, mint azzal a szándékkal, hogy függetlenítődve a törökkel mindenképpen kiegyezni akaró Bécs befolyásától, Zrínyi jelentős és a magyar érdekeknek megfelelő eredményt érjen el a hadjáratban.

Ezek az előzményei a Zrínyi által 1664. januárjában elkezdett eszéki hadjáratnak és kanizsa április végén megindított ostromának. A hadjárat előkészítésével járó sok-sok tennivaló közben sem mulasztja el, hogy a haza iránti kötelességükre emlékeztetve, lelkesítse vezértársait. Így ír pl. Csáky Istvánnak: „Magam részéről azt írhatom Kegyelmednek, hogy szívvel-lelékkel mesterkedem minden előmenetelünkben, sem vagyonomat, sem életemet bizony nem szánom s valami véget rendelt az Ur isten az én szándékimnak, jó szívvel elvárom.” Esterházy Pált pedig így lelkesíti: „Istenre bízván dolgomat, felválloltam azt a munkát Istenemért és hazámért, azért Istenre és hazája szeretetire kénszerítem Kegyelmedet, ne hagyja el hazáját és nemzetét ebben a nagy főnnforgó ügyben.”

Mint tudjuk, az eszéki híd lerombolására indított drávai hadjárat sikerrel végződött, de Kanizsa ostroma a bécsi udvar késedelmessége és kellő támogatásának elmaradása miatt kudarccal járt. Majd pedig a győzelmes szentgotthárdi csata után a bécsi udvar a magyarságra nézve igen hátrányos békét kötött a törökkel. A szép kezdeti sikerek után tehát minden összeomlott!

Mindazonáltal lehetetlen elmarasztalni Zrínyit, akár etikai, akár politikai, akár pedig katonai szakmai szempontból. Etikailag azért nem, mert nem könnyelműség és forrófejűség indította vállalkozására, hanem a magyarság iránt érzett felelősség-érzete. A politikai racionalitás ellen sem vétett. Két alternatíva létezett ugyanis: beleszólás az ország föltartózatlan romlásába, vagy a küzdelem és ezzel az esély megragadása a helyzet jobbítására.

Végül pedig nem lehet elítélni katonai szakmai szempontból sem, sőt a legnagyobb elismerést érdemli. Mindenekelőtt azt kell figyelembe vennünk, hogy miután a siker alapja a meglepetés volt, vállalta a téli háború minden nehézségét. Az ellátás és az elszállásolás nehézségei miatt ugyanis a korban ritkán hadakoztak télen. Az eszéki hadjárat idején különösen zord volt az időjárás, így annál inkább nagyra kell értékelnünk, hogy a sereg 26 nap alatt közel 500 km-t menetelt, közben több várat és

kisebber erödítést elfoglalt, az eszéki hidat pedig megrongálta. Logisztikai szempontból is nagy teljesítmény volt a hadjárat: mintegy 25 000 ember és ugyanennyi lö élmezését kellett biztosítani kemény hidegben, rossz útviszonyok és a vidék szégyes erőforrásai mellett.

A következőkben Zrínyi hadtudományi munkásságával foglalkozom. Mint ismeretes, Zrínyi az ország függetlensége helyreállításának és a török kiverésének előfeltételét abban látta, hogy önálló magyar nemzeti hadsereg álljon fel és hogy a magyar katonaság megtanulja a nyugati reguláris hadviselést. Mindehhez elméleti alapvetés kellett, azaz magyar nyelvű hadtudományi művekre volt szükség. Szinte minden előzmény nélküli, óriási feladatról van tehát szó!

Zrínyi hadtudományi munkássáva rövid életéhez képest igen gazdag és sokrétű. Írt egy, a hadsereg szervezetével, anyagi ellátásával és táborozásával foglalkozó értekezést, a *Tábori kis Traktát*; egy, a háború filozófiájával, lélektanával és a vezetés kérdéssel foglalkozó, alkalmi meditációból összeszerkesztett könyvet, a *Vitéz hadnagyot*; Mátyás politikai, főleg azonban haditetteit méltatja a *Mátyás király életéről való elmélkedésekben*, végül pedig, a hatvanas évek elején, a török háború előestéjén, megírta az önálló magyar hadsereg felállításával és kiképzésével foglalkozó, izzó hazaszeretettől fűtött, szenvedélyes hangú röpiratát, a *Török Áfiumot*. Tulajdonképpen azonban nagy eposza, a *Szigeti veszedelem* sem csak a szépirodalomhoz tartozik, hanem a hadtudományhoz is, mivel benne pontosan rekonstruált hadtörténeti eseményekből von le fontos szakmai tanulságokat.

De nem csak az életmű terjedelme jelentős, hanem minősége is. Eredetiség, széles látókör és a háború lényegének mély megértése jellemzi műveit, és ilyen szempontból kevés hasonlólal találkozzunk a világ katonai irodalmában.

Több körülmény magyarázza Zrínyi hadtudományi munkásságának magas színvonalát. Mindenekelőtt az, hogy tökéletesen ismerte a hadakozás mesterségbeli részét, ugyanakkor tájékozott volt az egyetemes hadtudományi irodalomban is.

Rendkívüli jelentősége volt annak, hogy magas közjogi méltóságai révén tisztában lehetett a politika és az állami adminisztráció kérdéseivel és mint birtokai gazdálkodását irányító nagybirtokos, a gazdasági élettel. Ez az oka annak, hogy — szemben a katonai írók túlnyomó többségével — felül tudott emelkedni a szakma szük keretein és a háborút beágyazta a politikai és társadalmi élet egészébe.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni éles elméjét, elemző készségét, általában filozófiai hajlamát. Ez segíti hozzá, hogy egyéni tapasztalataiból a háború egészére nézve vonjon le általános érvényű következtetéseket.

Fegyelmzett, tudományi gondolkodásával a költő intuíciója, fantáziája és lélektani érzéke párosult. És természetesen költő mivoltából fakad megkapó, fordulatos, kifejező hasonlatokban gazdag stílusa és érzelmi töltöttsége, mely oly meggyőzővé teszi írásait. Bátran mondhatjuk: Zrínyi életműve üdítő oázis a katonai irodalom nyelvi sivatagjában!

És természetesen számításba kell vennünk a hazafias érzésből eredő motivációt. Írásai nemcsak az intellektust mozgatják meg, hanem az érzelmeket is. Lelkesítenek, egyben cselekvésre sarkallnak! Emlékezzünk csak vissza erre a sokat idézett részre a *Török Áfiumból*: „Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel és dühösséggel teli... én csaknem mint egy néma, kinek semmi hivatásom a szólásra nincsen, felkiáltok mindazonáltal: Ne bántsá a magyart! Szegény magyar nemzet, annyira jutott-é ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmedben? Nehéz ugyan ez a hivatal nékem, de ha az isten az hazámhoz való szeretetet reám tette, imé kiáltok, imé üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emész-tő tűz!”

Zrínyi hadtudományi munkásságából főleg azokat a részeket emelem ki, melyekben valamiképpen eltér a korabeli katonai irodalom anyagától és tárgyalásmódjától. A hadsereg szervezetére nézve két megoldást ajánl. Az egyik a *Tábori kis Traktátban* található. Itt, miután az önálló magyar nemzeti hadsereg szervezetével foglalkozik, teljesen nyugati mintát követ. A másik megoldás teljesen a speciális magyar viszonyokhoz igazodik, és a *Török Áfiumban* található. Az eltérést a mű megírásának időpontja magyarázza: 1660 telén vagyunk a nagy török háború előestéjén. Nincs idő tehát az önálló magyar hadsereg felállítására és a háborút a meglévő haderő bizonyos átszervezésével kell a császári csapatokkal együtt megvívni. Fel kell állítani tehát egy 4000 gyalogosból és 8000 lovasból álló hadsereget, mely egyszerre lenne a végvári védelem mozgó tartaléka és az ország egész lakosságából mozgó-

sított haderő magja és kiképző kerete. Feltűnő, hogy míg a *Tábori kis Traktátban* a gyalogság aránya két—háromszorososa a lovasságénak, addig itt éppen fordított a helyzet. Ez természetesen következik abból, hogy mint hadműveleti tartaléknak, a hadseregnek gyorsan kell eljutnia a végvári vonal bármely pontjára. Ebben a megoldásban mindössze ennyi a magyar specifikum, mert egyébként a hadseregnek át kell vennie a nyugati harcéljárást. Ahhoz pedig, hogy a magyar katonaság megtanulja ennek módszereit, nyugatról kell behívni kiképzőket az országba.

Rendkívül figyelemreméltóak Zrínyi nézetei az anyagi ellátásról, részben eredetiségük miatt, részben pedig azért, mert katonai író kortársai egyáltalán nem foglalkoznak e kérdéssel. Ez egyébként azzal magyarázható, hogy a korban a hadsereg anyagi ellátását intendánsok és vállalkozók a hadvezértől függetlenül intézték, így módon a hadvezetés és a logisztika egysége fölbomlott és a katonai írók nem tartották magukat autentikusnak az ellátás kérdéseiben. Zrínyi, aki a háború egészét látta maga előtt, ezt elfogadhatatlannak tartotta.

De még későbbi hadtudományi írókat is fölülmúlt olyan tekintetben, hogy amikor a legapróbb részleteket és technikai problémákat is figyelembe véve tárgyalja a témát, az egész hadseregellátást belehelyezi a társadalmi és gazdasági élet egészébe. Pontos számvetést közöl az élelem- és takarmányszükségletről, a sütésnél a liszt és a kenyér arányáról, valamint az egyes szekerekre rakható teherről és ennek alapján az egész hadsereg vonatának nagyságáról. Foglalkozik a raktárak és sütődék elhelyezésével, sőt a raktárak és a mozgó hadsereg közötti ingajárat bonyolult problémájával is, amire csak a XVIII. század hadtudománya kínál majd megoldást.

Nagy figyelmet szentel az élelem beszerzése kérdésének. Egyértelműen a központi beszerzés mellett foglal állást, elvetve a katonák egyéni beszerzését, tehát azt, hogy ők maguk egyezkedjenek a lakossággal, mert amint írja, az ilyen alku „baltával” megy végbe, azaz a szegény nép kirablásával. Kétségtelen, igen sokba kerül az államnak az élelem beszerzése, mégis akkor fogy igazán „a haza pénze, amikor a szegény ember nyomorog.” A kifosztott lakosság ugyanis nem tud adózni, a kár tehát sokkal nagyobb. Arra is gondol, hogy az élelem felvásárlására fordított pénzt úgy kell szétteríteni az ország minden vidékén, hogy abból minél több ember részesedjen, így növelvén meg az emberek adózási képességét és a pénz forgási sebességét. Így ír erről: „Amely pénzt ad abban (ti. az állam a gabonavásárlásban — P. G.), azután is még más igaz utakon mind műves s mind szántóvető embereknek kezében megyen, s ismég adózhat... Így ezek is ismég adózhatván, a pénz majd mind ismég megtér republica társaságában, ahonnét ismég kímégyen jövedőben. Ez a circulatio pedig oly szükséges és oly hasznos mindenben a hazában, hogy annak, nagy hasznát könnyebb álmétkodva csudálni, mintsem leírni.” A közgazdasági gondolkodásnak páratlan megnyilvánulása ez a hadtudományi irodalomban, hiszen egy olyan korban, melyben a kölcsön- és hitelügylet, valamint a bankjegykibocsátás jórészt még ismeretlen volt és a gazdasági élet a meglévő nemesfém mennyiségtől függött, a pénz forgási sebessége döntően fontos volt.

Foglalkozik természetesen a taktikával és a stratégiával is. Ami a taktikát illeti, bár eredetileg szándékában állt, nem foglalkozik vele részletesen. Feltehetően az időhiány akadályozta meg ebben. Mindenesetre egyes megjegyzései azt bizonyítják, hogy tisztában volt nemcsak a végvári, de a nyugati, reguláris taktikával és annak helyével is a háború egészében.

De nem írt összefüggő értekezést a stratégiáról sem, egészen pontosan arról, amit napjainkban annak neveznénk, a terminus ugyanis a korban ismeretlen volt. Úgy tűnik, ez tudatos részéről, mert Clausewitzhoz hasonlóan neki is az volt a véleménye, hogy nem lehet kidolgozni a stratégia, vagy ahogyan írja, a „hadakozás” elméletét. Így ír erről: „A hadi tanulságok, kiket az emberek mint egy tudománt rendszerben szabtak, benn vannak ugyan elménkben foglalva, de oly homályba keverve, hogy csaknem lehetetlen azokat próbára és cselekedetre fognunk és alkalmaztatnunk. Nincs az a hadakozásnak olyan regulája, kit okvetlenül megtarthasson mindenkor a hadnagy.”

Persze vannak bizonyos elvei a stratégiának, de ezek, tekintve a hadviselés függését a társadalmi környezettől, nem teljesen azonosak egyes korokban. Saját korukra vonatkozóan Clausewitz és Zrínyi is megfogalmazzák ezeket az elveket. Zrínyi a következőket ajánlja a hadvezér figyelmébe: ügyeljen hátsó összeköttetéseire, mérlegelje, hogy mikor előnyös csatát vívni és mikor kell azt kerülni, mindig egyeztes-

se a stratégiai célokat a logisztika eszközeivel, a várakat ne csak védekezésre használja, hanem bázisként a támadáshoz is.

Már utaltam arra, hogy milyen nagy jelentősége volt Zrínyi hadtudományi munkássága szempontjából annak, hogy személyében a katonai szakmai tudás és a háborús tapasztalat a filozófus képességeivel párosult. Ez különösen a „szerencsével” való gyakori és intenzív, mondhatók szenvedélyes foglalkozásában nyilvánul meg. Amint írja, ez volt „a legnehezebb matéria”, amivel életében foglalkozott, és ez volt az oka annak is, hogy jelmondatául a „Sors bona nihil aliud” mondást választotta.

Három tudománytörténeti, illetve hadtudományi fejleményhez viszonyítva lehet Zrínyi szerencse-fogalmát megérteni és kellően értékelni: az első a kortársa, Pascal által feltalált valószínűségszámítás. Pascal és nyomában a valószínűségelmélet XVII—XVIII. századi úttörői a valószínűségi kalkuluszban a világban uralkodó bizonytalanság legyőzésének eszközeit látták. Ez a bizonytalanság abból ered, hogy a természetben és az emberi társadalomban a valószínűség törvényei uralkodnak, amiből az következik, hogy döntéseinkben és prognózisainkban soha nem várhatunk biztos eredményt, csak valószínűt és mindig számolnunk kell a véletlen beavatkozásával.

A második fejlemény Clausewitznak az a felismerése, hogy a háború valószínűségi, stochasztikus eseményrendszer, következésképp a katonai döntés alapja is a valószínűségek mérlegelése. Ebből adódik, hogy a legfontosabb és legnemesebb katonai erények egyike a kockázatvállalás bátorsága.

A harmadik fejlemény napjainkban következett be: a háború matematikai modellezése. Mint ismeretes, ez a modell valószínűségi modell, melynek determinált részében a háború mérhető és számszerűen kifejezhető tényezői foglalnak helyet, míg a reziduális részbe az ismeretlen számszerűen nem mérhető minőségi és véletlen tényezők kerülnek. A cél az, hogy konkrét helyzetben a vezetés csökkentse a reziduális tényezők hatását. Ezt a determinált rész tényezőinek helyes kezelésével, azok döntővé tételével lehet elérni.

Zrínyinek a szerencsére vonatkozó gondolatait, töprengéseit olvasva e három fejlemény mindegyikéhez talál az ember valamilyen érintkezést, átjárást, gondolati találkozást. Itt van mindjárt Pascal gondolata a világ bizonytalanságairól. Így ír erről Zrínyi: „Az embernek munkálkodásában és tusakodásában semmi sincsen bizonyos, semmi a szándéknál egyéb hatalmunkban nincsen. Hanem vagyon a mi tehetségünk-nél feljebb való hatalom, mely bír véggel, avagy eventussal (véletlennel)”.

De beleillenek gondolatai a háború matematikai modelljét illető felfogásunkba is. Idézzük csak fel ezt a részt a *Vitéz hadnagyból*: „Noha azért nem mindennek kell okát vizsgálnunk, mikor nem lehet, mindazonáltal ehhez is okosság kell; mert az okosság megválasztja, minek nem kell okát keresnünk s minek kell; a bolond egyáltalában semminek nem keresi, hanem a mint a magyar mondja: belé, Balázs, lovat ad Isten! Az okos hadnagy mindeneknek okát keresi, ha böcsületet akar vallani, és a legkisebb részt kell a szerencsére bízni.” Igazán nem kell túlságosan nagy fantázia annak kimondásához, hogy mindazt, aminek okát Zrínyi szerint meg lehet vizsgálni, napjainkban a háború modellezői a modell determinált részébe tennék, és az iránt sem lehet kétség, hogy az a bizonyos „legkisebb rész”, amit ő a „szerencsére” bíz, a reziduumba kerülne.

Van olyan kijelentése, melyben meghatározza a determinált és a reziduális rész arányát: „Aki jól akar cselekedni, sem minden dologoktól és akadékoktól nem kell félni és ijedni, sem mindent nem kell merészelní, hanem tudni kell, hogy az a dolog van jól cselekedve, amelynek hat része okokhoz van kötve, négye pedig a szerencséhez.”

Bár más arányokat ad meg, de ebben a kijelentésében is ott van a két rész megkülönböztetése, azonkívül a kockázatvállalásnak Clausewitz által is kiemelt fontossága; ezt írja ugyanis az „okos hadnagyról”: „kilenc része bizonyos legyen az ő fel-tett szándékának; a tizediket, ha néha kockára is kell vetni, nincs mit tennünk: nem vagyunk Isten, hogy az időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsol-hassunk: szerencsételnünk kell néha valamit, de keveset.” Nem állhatjuk meg, hogy ne idézzük itt Clausewitzet: „Minden cselekvés a háborúban csupán valószínű, nem pedig biztos eredményekre irányul. Ami hiányzik a bizonyosságból, azt a szerencsére kell bízni, persze minél kevesebbet, annyit ugyanis, amennyi az adott egyedi esetnek

megfelel. Ez nem azt jelenti azonban, hogy azt az esetet részesítsük előnyben, melynél a bizonytalanság a legkisebb — ez óriási hiba lenne. Vannak esetek, amikor a legnagyobb kockázatvállalás a legnagyobb bölcsesség.” Nem kétséges, hogy a két kijelentés hasonlóságát az írók életkörülményeinek és lelki alkotásának hasonlósága magyarázza, ti. a katonai szakma alapos ismerete, a háborús tapasztalat, valamint a filozófikus hajlam a háború dolgain való meditációra.

De azt is meglátta Zrínyi, hogy a determinált rész tényezőit okszerűen kezelve csökkenthetjük a reziduum tényezőinek hatását, vagy éppen így fordíthatjuk előnyünkre a váratlan, de számunkra előnyös fejleményeket. Ezt írja ugyanis: „Ha a szerencsét nem is járathatjuk a magunk akarata szerint, azért azoktól, akik szorgalmatosságot vetnek reá, megcorrigálthatik. És mivelhogy a mesterség mindenkor hatalmában vagyon annak, ki bír véle, és nincs a szerencse, azért szükség, hogy az mesterséggel készen várja a szerencsét mindenkor, ha osztán előjön, éljen akkor a mesterséggel, és mikor ez a két dolog együtt vagyon, mindenik az másiknak duplázza az erejét. Az szerence szereti a mesterséget, és az mesterség szereti a szerencsét.” Ez a „mesterséggel” támogatott „szerencse” tehát nem „vakszerencse”, hanem minőségileg alapvetően más dolog. Clausewitz szerint is a szerencse kihasználásához a katonai géniusz képességei kelljenek, és „így válik érthetővé, hogy a háborúban a szerence sokkal nemesebb természetű, mint a kártyajátékban.”

Felmerülhet a kérdés: nincs valami túlzás, valami erőltetett aktualizálás abban, ahogyan én Zrínyi szerencséjét be akarom helyezni a valószínűségelmélet történetébe és ahogyan szinte már a háború matematikai modellezésének úttörőjét látom benne? Meggyőződésem, hogy nem. Egyrészt ugyanis azt kell szem előtt tartanunk, hogy csak századunk nagy természettudományos és matematikai felfedezéseit követően vált világgossá a valószínűség mibenléte és ezt megelőzően csupán sejtések voltak róla. A valószínűségelmélet XVII—XVIII. századi úttörői csupán azt tapasztalhatták, hogy a világegyetem és a társadalom jelenségeit nem lehet a szigorú okság törvényeivel magyarázni, és hogy valamely esemény bekövetkezését nem lehet teljes bizonyossággal előrelátni, hanem csak bizonyos valószínűségi határok között. Ez a felismerés egyébként nem hozható szoros összefüggésbe a valószínűségi kalkulus felfedezésével, mert mindazok a tapasztalatok és sejtések, melyek évezredek óta a „sorshoz”, a „fátumhoz”, a „végzethez” kapcsolódtak, valamiképpen rokonságban voltak a valószínűséggel. Meg aztán, jóval azelőtt, hogy Pascal kalkulusával ki tudta számítani az „objektív valószínűséget”, az emberek valamilyen belső matematika révén egészen elfogadható becslésekre jutottak a „szubjektív valószínűséget” illetően. Gondoljunk csak arra, hogy milyen jó eredményekre jutott a paraszt, az iparos és a kereskedő, amikor a várható termést, vagy profitot megbecsülte. A szakmai tapasztalatok alapján minden mesterségben és hivatásban kialakult az előrejelzésnek valamilyen félig ösztönös, félig tudatos módszere. Így volt ez természetesen a hadviselésben is.

Zrínyit is a katonai szakma alapos ismerete és háborús tapasztalatai vezették el az általa „szerencsének” nevezett valószínűségi tényezőhöz. Itt nem is annyira a valószínűségi kalkulus alkalmazása a lényeges, hanem maga a szerencse=valószínűség kérdéskör és annak filozófiai megközelítése. A valószínűségszámítási technika és a valószínűségelmélet szoros kapcsolata természetesen vitathatatlan, mindazonáltal nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy mindazok a számítások, melyeket a valószínűségelmélet művelői a XVII—XVIII. században társadalmi jelenségekkel kapcsolatban végeztek, alapvetően hibásak voltak. A számítási technika és a társadalomismeret akkori állapotában ez nem is lehetett másként. Ez az oka egyébként annak, hogy bár Clausewitz világosan felismerte a háború stochasztikus természetét, és ő maga is jó matematikus volt, soha nem végzett a háborúval kapcsolatban valószínűségi számításokat.

Mint említettem, költői tehetsége igen fogékonyra tette Zrínyit a háború lélektani jelenségeivel szembe. Ismeretes, hogy háborút járt költők és írók milyen nagy mértékben járultak hozzá a katonai lélektan ismeretanyagának gyarapításához. A dolog ugyanis úgy áll, hogy harci körülmények között a katonák lélektani reakcióit tudományos eszközökkel megfigyelni és mérni nem lehet és róluk jórészt írók megfigyelései és önmegfigyelései alapján lehet fogalmat alkotni.

Mindaz, amit Zrínyi a háború, különösen pedig a félelem lélektanáról leírt, ma is megállja a helyét. Ha nem is ismerhette a félelmi reakciót kiváltó fiziológiai folya-

matot, mégis, hasonlóan vitézi költő társaihoz, a félelemben természetes jelenséget látott, melyért a katonát elítélni, vagy éppen megvetni nem szabad. Így ír erről: „A félelem néha vitéz embereknek is jön a szívében, és akik azelőtt mint oroszlányok, most mint nyulak viselték magokat. Azért csak azt tudom mondani, hogy nem mindenkor egy állapotban van az ember szíve.”

De azt is felismerte, hogy vannak hasznos és vannak káros félelmi reakciók. Hasznos félelmi reakcióról akkor beszélünk, amikor a veszélyes helyzetből való szabadulást az idegek és az izmok működését felerősítő és felgyorsító folyamatok teszik lehetővé. Káros reakció pedig az, melynél ez a folyamat túlságosan is erős és eredményeként nemhogy felfokozódna a szervezet aktivitása, hanem helyette bénulás, megmerevedés, tanácstalanság, vagy éppen túlzott aktivitás, kapkodás és pánik következik be. Lényegében véve ezt fogalmazza meg Zrínyi a *Szigeti veszedelemben* Deli Vid és Demirhán párbajának leírásánál. Mint tudjuk, a törökök hitszegő módon beavatkoztak a párbajba, mire „Deli Vid ezt látván, szívében félemllett Mert látja körül szerezsen sereget, Azt mondtam, hogy ő félt, de nem, hogy megijedt; Nem ijedt ő, noha látja élte végét.” Deli Vidnél tehát hasznos félelmi reakció ment végbe, és mint később megtudjuk, ennek eredményeként rettentő kemény és vilámgyors kardcsapásokkal vágja ki magát szorult helyzetéből.

Különösen veszélyes, ha az egyes katonákat elfogó félelemérzetből az egész csapatra kiterjedő pánik keletkezik. Több példát hoz föl erre Zrínyi, lássunk egyet újból a *Szigeti veszedelemből*: magyarok éjjeli rajtaütést hajtanak végre a törökök táborán, amiből hatalmas pánik keletkezik: „Fözlöndült a tábor, minden felől futnak, Némellyek egymás közt igen vagdalkoznak, Esmeretlen népek ha öszvetalálkoznak, Kiki maga társát gondolja gyaurnak.”

Nagyon fontos felismerése, hogy a rend és a szervezethez elejét veszi a káros félelmi reakcióknak és a pániknak. Ilyen szempontból rendkívül nagy jelentősége volt a régebbi időkben a feszesen szervezett és áttekinthető csatarendnek, melyben minden katona ismerte szomszédját és tudta feladatát. Ezért volt fontos hogy a csatarendet jóval az ellenség hatáskörletén kívül, a csata elkezdése előtt megalakítsák. Így ír erről: „A seregeket nem akkor kell rendelni harcnak, amikor az ellenség látára vagyunk, hanem előbb, mert akkor hiába is volna, mivelhogy az embernek esze olyankor nem az kapitány parancsolatjára hallgatózik, hanem az ellenségre feledkezik: ekkor a félelem nem hagy az emberben eléendő eszt és készséget az engedelmességre. Tehát előbb rendeld meg seregedet, ha akarod, hogy zavar ne jöjjön köziben.”

A katonai etika, de a célszerűség is előírja, hogy a parancsnok személyes példájával segítse a katonát félelme leküzdésében; így ír erről: „Szükséges azért, hogy a kapitány ne reszketve és halován orcával, hanem serényen, bátran mondja ki a szót, hogy mit nyelve mond, azt orcájának színe meg ne hazudtolja. Vaj’ ki nagy biztatás a seregnek a kapitány serény magaviseleése: az ő homlokán látja az alatta való ki nyomtatva mind a bátorságot, mind a félelmet.”

*

A pszichológiában és az emberi döntés és magatartás racionalitását vizsgáló viselkedéstudományokban általánosan elfogadott, s szinte már közhelynek számít az a megállapítás, hogy a döntési folyamatban az emocionális és etikai mozzanatoknak ugyanolyan nagy a szerepük, mint az értelmieknek. A történelmet ismerők számára az sem hat meglepetésként, hogy Zrínyi magatartását és cselekedeteit a hazaszeretetet motiválta. Viszont az is igaz, hogy az ilyen vonatkozásban tett kijelentések elég nagy általánosságokban mozogtak, és arra nézve nem történt próbálkozás, hogy konkrétan mutassák ki döntéseiben és cselekedeteiben az érzelmi és etikai mozzanatok szerepét.

Zrínyi-tanulmányaimban jómagam is megelégedtem az irodalomban szokásos általánosságok ismétlésével, és csak most, erre az előadásra készülve — és újra olvasva a forrásokat — jöttem rá, hogy milyen könnyen kimutatható Zrínyi egy-egy döntésében az érzelmi és etikai motiváció.

Úgy gondolom, hogy akkor, amikor a Magyar Honvédség nemzeti átnevelésének problémájával foglalkozunk, ezek az eredmények jól hasznosíthatók.